

Причини включення Кримської області до складу УРСР та їх вплив на національно-культурну політику в Криму після 1954 р.

Висвітлюються обставини, що призвели до включення Кримської області до складу УРСР, та їх вплив на подальшу національно-культурну політику в Криму.

Ключові слова: Кримська область, національно-культурна політика, включення Кримської області до складу УРСР.

Освещаются факторы, которые повлияли на включение Крымской области в состав УССР, и их влияние на дальнейшую национально-культурную политику в Крыму.

Ключевые слова: Крымская область, национально-культурная политика, передача Крымской области в состав УССР.

Highlights the circumstances that led to inclusion of the Crimean region to the USSR, and their impact on the future of cultural and national policy in the Crimea.

Key words: Crimearegion, cultural and national policy, inclusion of the Crimean region to the USSR.

Постановка проблеми. Вже більш ніж півстоліття Крим знаходиться у складі України. Відторження Кримського півострова від РРФСР та приєднання його до УРСР у 1954 р. припало на період, коли першим секретарем ЦК КПРС був Микита Сергійович Хрущов, і широким загалом сприймається як примхливе рішення саме цієї людини[1]. Однак в дійсності до цього призвели значні обставини, що не тільки пояснювали доцільність передачі Криму до складу УРСР, а й надавали певного напрямку подальшому розвитку Кримської області, в тому числі її культурно-національної сфери.

Після розпаду СРСР та проголошення незалежності радянських республік проблема передачі Криму постала дуже гостро. По-перше, вказуючи на волонтаристський характер передачі М. Хрущовим Кримської області Україні, мали місце спроби вказати на незаконність цієї події – таким чином висвітлення дійсних причин передачі Криму до складу УРСР є проблемою не тільки історичної, але й державної важливості. По-друге, незважаючи на більш ніж п'ятдесятирічне існування Криму у складі України, та двадцять з них – у складі незалежної України, дуже гострим залишається питання національно-культурної приналежності населення Криму. Підвалини та напрямки розвитку цієї сфери у складі України були закладені ще до моменту передачі Криму до УРСР, здебільшого тими умовами, що і спричинили необхідність передачі.

Таким чином подана проблема є дуже актуальною, бо для розуміння сучасної національно-культурної ситуації в Криму необхідно зрозуміти мотиви передачі Криму з Російської РФСР до іншої національної республіки та умови в яких (та з яких) починається розвиток Криму у складі України.

Аналіз актуальних досліджень. Історіографію з проблеми дослідження причин передачі Кримської області до складу УРСР можна розділити на три напрямки:

- прибічники економічної доцільності передачі Кримської області до складу УРСР, що заперечують вирішальну роль М. С. Хрущова у цьому процесі (В. Велигодський[2], П. Вольвач [3], Г. Йоффе, В. Сергійчук [4] та ін.);
- прибічники націоналістичної обумовленості передачі Криму, як засобу попередити наростаючий український національний спротив радянській владі (українська інтелігенція на Заході, С. Кульчицький та ін.[5]);
- прибічники «подарункової» концепції, що визначає як основну причину передачі – власну ініціативу М.С. Хрущова та приуроченість цієї події до 300-річчя возз'єднання України з Росією (російська історіографія, П. Полянський та ін.).

Бачимо, що серед науковців немає єдиної думки щодо причин передачі Криму Україні, різним є ставлення й до участі М. Хрущова у цьому. Дивлячись на те, що науковці висвітлюють причини передачі Кримської області до УРСР з позиції різних сфер життя тогочасного суспільства, вирішення проблеми потребує комплексного підходу, а самі причини – більш ретельного аналізу.

Мета статті. Головною метою статті є висвітлення причин передачі Криму до складу УРСР та виділення факторів, що вплинули на подальшу національно-культурну політику в Криму.

Виклад основного матеріалу. Дятого, щоб побачити, як повинен був змінитись національно-культурний простір Криму після входження його до Української РСР, треба зрозуміти, чи була національна обумовленість в процесі передачі Кримської області УРСР. Згідно з офіційною версією, яка висвітлюється у нормативних документах, що узаконювали відчуження Кримської області зі складу РСФСР та включення її до складу УРСР, Крим було передано «у зв'язку зі спільністю економіки, територіальною близькістю та тісними господарчими та культурними зв'язками між Кримською областю та Українською РСР» [6]. Таким чином, Кримський півострів визнавався частиною українського економічного, територіального та культурного простору. Це відповідало дійсності, але в культурному плані тільки частково – незважаючи на територіальну близькість саме з українською територією, Крим довгий час перебував (з XVIII ст.) у складі Російської імперії, потім Російської РФСР, зазнаючи культурного впливу, що грав визначальну роль в житті кримського населення. Після депортації кримських татар, болгар, німців, що також мали великий вплив на національно-культурне життя у Криму, провідною нацією залишалась російська, незважаючи на те, що великий процент населення півострова, завдяки політиці переселення, становили українці [4, с. 197]. Переселення до Криму у 1940 – 1950-х рр., незважаючи на приналежність його до РРФСР, відбувалося за рахунок переселенців також з УРСР, здебільшого з причини більшої пристосованості українців ніж росіян до подібного клімату. М.С. Хрущов, після поїздки до Криму у 1953 р. зазначав, що в Криму потрібні люди, що звикли до південного клімату, «хто любить садочки, кукурудзу, а не картоплю» [2; 4, с. 152]. Таким чином, у період післявоєнної відбудови спостерігався відтік робочих кадрів з України, що також потребувала їх для відновлення. Це не лишилося без уваги М. Хрущова, який ще у 1945 р. їздив до Москви з пропозицією передати Крим Україні, на що отримав гучну відмову. За свідченням одного з партійних працівників, він зазначав наступне: «Я ось був у Москві і заявив: Україна у розрусі, а всі з неї тягнуть. А от якщо їй Крим віддати?.. Так мене після цього як тільки не називали і як тільки душу не трясли. Стерти у порох були готові!.. Людей дам, а Крим заберу. Все одно» [7, с. 93]. Згідно цього, зацікавленість Хрущова у передачі Криму Україні, у якості відновлення справедливості між республіками, була очевидна, що він і намагався реалізувати після приходу до влади в СРСР.

Однак, чи міг Микита Хрущов на тому етапі управлінської діяльності одноосібно приймати такі важливі рішення. Звичайно, посада Першого секретаря ЦК КПРС давала величезну владу та авторитет, викарбований роками репресій та змов, що давало можливість впливати на рішення уряду. Однак позиції М.С. Хрущова, що свідомо відмовився від репресій як методу тиску, були не достатньо міцні на той час для такого впливу. Крім того Хрущов був лише одним з дев'яти членів Президії КПРС, більш відомою згодом як Політбюро ЦК КПРС, яка пришла до влади після смерті Й.В. Сталіна. Серед її членів були такі впливові діячі, як Г.М. Маленков, який контролював уряд, А.К. Ворошилов та В. Молотов, Каганович, Булганін, що були одними з найвпливовіших людей навіть за часів Сталіна. У колективному керівництві, де питання вирішувались більшістю голосів, Хрущов мав вагомі позиції, але не вирішальні [8, с. 33]. Лише з липня 1957 р., після провалу «антипартійної групи», коли з Президії було виведено 5 його противників та введено 8 прибічників, Хрущова можна вважати дійсно державним лідером та вождем. Однак відсутність одноосібних владних повноважень до 1957 р. не заважала йому проявляти ініціативу та висувати нові пропозиції, треба було лише запевнити Президію в їх доцільності [1; 2; 5, с. 303].

Які ж причини запевнили Президію КПРС у доцільності передачі Криму? Найбільш очевидними вважаються економічні фактори. По-перше, після війни Крим знаходився у стані розрухи, депортація кримських татар та інших «небажаних» народностей, призводило до спустошення півострова та різкого падіння господарського розвитку, що й без того переживав післявоєнну кризу [8, с. 34]. Переселення людей з Росії не давало значного результату, з причини поганої пристосованості росіян до кримського клімату [4, с. 152]. Залучені до процесу переселення українці мали більший результат в господарстві. По-друге, процес відбудови Криму (що не був завершений навіть у середині 1950-х років) потребував значної уваги та виділення коштів, які РРФСР, обтяжена гонкою озброєнь та іншими витратами, не могла або не хотіла виділити [4, с. 144]. Українська РСР, що мала величезний господарський потенціал, могла підняти Крим. По-третє, Українська РСР дійсно, як зазначено в офіційних документах щодо передачі, була поєднана з Кримом єдиним простором. Знаходження України та Криму у різних системах господарчого розподілу, створювала ускладнення для обох сторін. Вирішити проблему зводнення Криму ще за сталінських часів хотіли завдяки створенню штучного моря на Дніпрі, однак для цього треба було приєднати до Криму частину української території, або навпаки – Крим до України. Крім того, це розширювала транспортну мережу як України (більш широкий вихід до моря), так і Криму (розширення наземного сполучення, що раніше ускладнювалося відірваністю від території РРФСР); віддаленість від промислових та енерго-паливних баз РРФСР, яких не було на півострові, також створювали значні ускладнення, що вирішувались приєднанням до УРСР [1].

Хрущов як людина обізнана в господарстві, що довгий час керувала УРСР, це добре розумів та міг піднести як вирішення проблеми невідбудованості Криму [4, с. 152]. До того ж, тогочасне кримське суспільство, втомившись від невлаштованості життя, бачило в зміні керівництва надію на розквіт Криму [9]. Б. Дейч, Голова Верховної Ради Криму у 2002 – 2006 рр., свідок тих подій, зазначав, що «саме життя переконало людей...», що Крим органічно всім складом економіки і суспільства поєднаний з Україною, яка зробила дуже багато для того, щоб прискорити його соціально-економічний розвиток в повоєнний час. Це був закономірний, виважений крок, продиктований економічною доцільністю... зроблений він був не самим Хрущовим, а всіма повноважними на той час найвищими органами влади, до яких входили тисячі найвпливовіших людей того часу, і ні в кого цей крок не викликав заперечення... всі вважали його оптимальним в тій соціально-економічній ситуації, яка склалася» [10].

Однак існує також інший бік проблеми, який вважається достатньо обґрунтованим – національна обумовленість процесу передачі. Навколо цього питання йдуть найбільші суперечки серед науковців, однак існування національних факторів, що зумовили передачу Криму Україні, в цілому не заперечують існуванню економічних передумов такої передачі [5].

В останні роки сталінського правління особливо жорстко проводилась репресивна політика щодо «ворогів народу», до яких відносили серед інших також націоналістичні круги Західної України. Вже після смерті Сталіна, Л. Берія у процесі боротьби за одноосібну владу в СРСР підготував доповідну записку до Президії ЦК КПРС про положення на території західних областей УРСР, де зазначалося, що «боротьбу з націоналістичним підпіллям не можна вести лише шляхом масових репресій», що «безглузде застосування репресій викликає лише невдоволення населення...» [7, с. 89]. Після розгляду цієї проблеми, було звільнено з посади першого секретаря ЦК КПУ Л. Мельникова, що був відомий своїми антисемітськими та радикальними русофільськими настроями, натомість, новим головою партії в УРСР став О. Кириченко, який зазначав про необхідність «глибоко усвідомити політичний зміст помилок», припущених по відношенню до західноукраїнських областей [7, с. 90]. Арешт Берії не змінив наростаючих анти-репресивних настроїв в тогочасному радянському суспільстві. Під час розгляду його справи на липневому пленумі ЦК КПРС у 1953 р. перший секретар Львівського обкому партії З. Сердюк зробив заяву, в якій назвав український народ великим. Почалася пропагандистська діяльність щодо святкування 300-річного ювілею Переяславської Ради та ідеї дружби народів. Можна уявити, що саме таким способом, складенням позитивного враження про радянську владу, намагалися побороти національний супротив реакційно налаштованих верств населення [7, с. 305].

Передача Криму повинна була стати добрим вчинком щодо українського народу, що з одного боку посилила би пропаганду радянського братерства, з іншого – вирішила наростаючі економічні проблеми у Криму. Скоріш за все саме Хрущов був її ініціатором, проте не тільки він приймав участь у передачі Криму Україні – це рішення було колективне, зумовлене комплексом вище зазначених обставин. Саме це пояснює той факт, що коли у 1964 р. Хрущова було відсторонено від влади та скасовано його реформістські постанови, Крим не було повернено до РРФСР; також підтверджує зазначене – піднесення авторитету та популярності українського народу в СРСР у наступні роки [3].

Перепідпорядкування Криму іншій національній республіці вже саме по собі повинно було викликати відповідні зміни в національно-культурній сфері півострова. Однак до середини 50-х рр. російська культура пропагувалась як загальнодержавна, тому зміни у національно-культурній сфері могли бути відчутні лише за умов піднесення авторитетності української культури на загальнодержавному рівні, що й відбувається у роки правління М. Хрущова. Інший фактор, що впливав на інтенсивність змін національно-культурного характеру – кількість українських переселенців на півострів, загальна кількість українського населення, їх районування. Тільки на 1953 р. загальна кількість переселенців з України становила приблизно 4 тисячі осіб, не зважаючи на тих, що були змушені повернутися на минулі місця проживання [4, с. 197 – 198]. Прагнення відновити господарчий потенціал Кримської області, потребуючи для цього достатньо велику кількість людських ресурсів, призводило до збільшення питомої ваги українців на півострові у наступні роки. Крім того задля запобігання втеч переселенців з Криму назад на Україну, треба було створити комфортні умови для життя цих людей, й не тільки в плані добробуту, але й в плані реалізації культурних потреб.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, існує багато обставин, що зумовили доцільність та необхідність передачі Кримської області до складу УРСР, які не можна розглядати відірвано одну від іншої. Загалом це потреба у відновленні Криму; неможливість зробити це силами РРФСР; тісний територіальний зв'язок між Кримом і Україною, що доповнювався переселенським потоком людей з України, що були більш пристосовані до кримського клімату; потреба в стабілізації національної ситуації в окремих районах України; пошук заміни репресивних методів контролю за республіками більш гуманними, основаними на братерстві народів; особа Хрущова, який виступав своєрідним поборником українських інтересів тощо. Крім того, фактори що призвели до включення Криму до складу УРСР так чи інакше

вплинули на умови для подальшого розвитку національно-культурної сфери на півострові у складі УРСР, характер яких можна побачити в мотивах акту передачі. Однак розуміння напрямків розвитку є тільки початком дослідження запропонованої проблеми і потребує більш ретельного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Никифорчин И. Крым – в подарок : правда и вымысел / И. Никифорчин // Крымская газета. – 1997. – 5 июня.
2. Велигодский В. Крым : страницы истории // Крымские известия. – 2004. – № 32 (3018). – С. 5.
3. Вольвач П. «Дарунок Хрущова» чи економічна безвихідь? / Петро Вольвач // Крим : шлях до України / [упоряд. С. М. Савченко]. – Сімферополь : Таврія, 2006. – С. 180 – 206.
4. Сергійчук В. Український Крим / В. Сергійчук. – Київ : Українська Видавнича Спілка, 2001. – 304 с.
5. Кульчицький С. «Царський подарунок» Микити Хрущова / С. Кульчицький // Матеріали наукової конференції «Крим в історичних реаліях : До 50-річчя входження Криму до складу УРСР. 19 лютого 2004 р. – Київ, 2004. – С. 299 – 306.
6. Брошеван В.М. Крым в составе Украины / В.М. Брошеван, В.Г. Черная. – Симферополь: Б.И., 1999. – Книга 1. Крым. 1921–1991 гг. Историко-документальный очерк. – 110 с.
7. Політична історія України ХХ ст.: У 6 т. / В.П. Андрущенко, В.К. Баран, О.Д. Бойко та ін. – К.: Генеза. 2002 – 2003. – Т.4. – 581 с.
8. Чумак В. Україна і Крим : феномен на межі Європи та Сходу: бюлетень Центру українських досліджень / В. Чумак. – Київ : Центр українських досліджень, 1995. – 88 с.
9. Новая область Советской Украины // Правда Украины. – 1954. – 28 февраля. – С. 3.
10. Дейч Б. Крим в Україні – об'єктивна реальність / Б. Дейч // Кримській діалог. – 2004. – № 1. – С. 1.
11. Крим в етнополітичному вимірі / [під ред. І. Ф. Кураса]. – К.: Світогляд, 2005. – 533 с.